

NOTE EPIGRAFICE

(Seria a III-a* : Inscripții de la Micia)

DE

CONSTANTIN C. PETOLESCU

Castrul și așezarea civilă de la Micia au dat pînă acum la iveală un bogat material epigrafic, reprezentînd contribuții de seamă la istoria Daciei romane și a imperiului¹. Cu excepția primei note, unde se revizuieste o inscripție mai veche, materialele prezentate aici sînt inedite. Epigrafele de la nr. 3—5 și 7—8 au apărut în cursul săpăturilor efectuate în terme între anii 1967—1974 ; se păstrează la Muzeul de istorie al Republicii Socialiste România.

1. În lapidariul din parcul Muzeului arheologic din Deva se află un fragment de stelă funerară (inv. 3 583) (fig. 1/1), cu inscripția parțial păstrată, transcrisă astfel în CIL, III, 7 871 :

VL[p(ius) V]ET
TIVS VET(eranus)
EX DECVR(ione)

Rîndul următor este neclar, fiind citit de ed. CIL *alae (?) CIM*.

În spațiul situat imediat deasupra inscripției se află un orificiu dreptunghiular, săpat ulterior, care a distrus literele din obișnuita formulă D M ; se mai păstrează, în stînga, doar hasta literei D.

Pentru r. 5, Téglás s-a gîndit să întregească CIM în *Cam[pagonum]*², ceea ce nu este posibil, căci pe piatră se vede clar (fig. 1/2) că după litera C urmează o hastă verticală, cu picior în partea de sus, care nu poate fi deci a literei A. De asemenea, spațiul dintre această hastă și litera următoare este mai mare decît cel cuprins între C și hastă ; este vorba de litera L, nu I. Din cea de-a treia literă din acest grup (ultima păstrată din r. 5), se mai vede doar partea de sus, în formă de triunghi, putînd fi colțul unui M, mai probabil partea de sus a literei A. În continuare se pare că mai fusese gravată o literă.

* Seria I, SCIV, 22, 1971, 1, p. 107—114 ; seria a II-a, SCIVA, 25, 1974, 4, p. 595—604.

¹ Bibliografia epigrafică a Miciei : CIL, III, 1 338—1 392, 6 267, 7 859—7 879, 12 565—12 570 ; C. Daicoviciu, ACMIT, 3, 1931, p. 3—43 (*Supplementum epigraphicum*) ; idem, Sargetia, 1, 1937, p. 64—66 ; 2, 1941, p. 117—124 ; I. I. Russu, SCIV, 10, 1967, 1, p. 170—171 ; idem, Sargetia, 5, 1968, p. 88—92 ; L. Mărghitău — V. Vasiliev, Apulum, 7 (1), 1968, p. 423—430 ; Oct. Floca, ActaMN, 5, 1968, p. 111—115 ; L. David — L. Mărghitău, ActaMN, 5, 1968, p. 131 ; Oct. Floca — V. Vasiliev, Sargetia, 5, 1968, p. 121—142 ; N. Gostar, AUI, 14, 1968, p. 93—102 ; L. Mărghitău, RevMuz, 5, 1968, p. 448 ; idem, SCIVA, 25, 1974, 1, p. 143—148 ; C. C. Petolescu — L. Mărghitău, Muzeul național, 1, 1974, p. 245—256.

² G. Téglás, *Hunyadvármegye története*, Budapesta, 1902, p. 135, nr. 22.

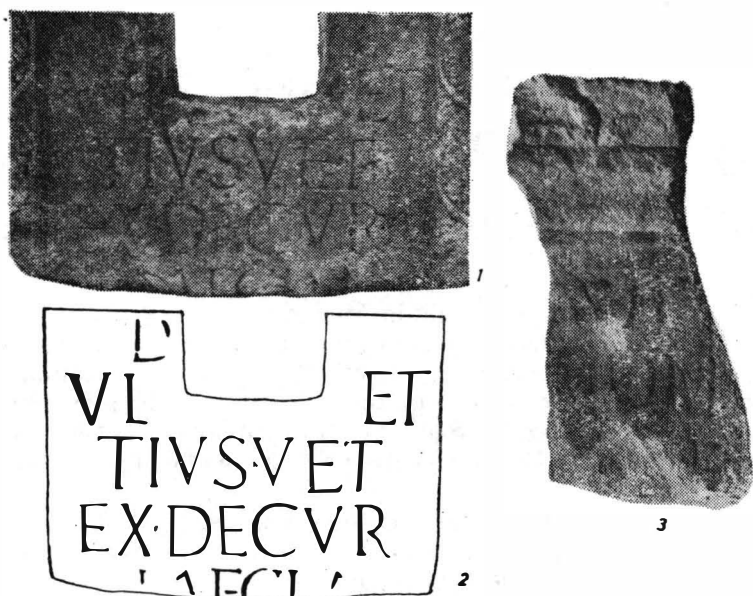

Fig. 1. 1—2 inscripție funerară; 3 altar votiv.

Lectura pe care o propunem este următoarea :

*D(is) [Manibus]
VL[p(ius)V]ET-
TIVS VET (eranus)
EX DECVR (ione)
ALAECLA [u-]
[diae]*

Dintre unitățile militare din Dacia cu acest gentiliciu, cunoaștem numai două : *ala I Claudia nova miscellanea* (atestată de diploma de la Porolissum din 2 iulie 110) ³ și *ala Claudia Gallorum Capitoniana*, care a făcut parte din armata provinciei Dacia Inferior ⁴. În inscripția de la Micia poate fi vorba numai de prima dintre ele ⁵.

Ala I Claudia nova miscellanea a rămas în Dacia numai o vreme, căci o diplomă militară din anul 160 o atestă din nou între trupele Moesiei Superior ⁶. Stela funerară de la Micia datează astfel din prima jumătate a secolului al II-lea e.n.

2. Fragment de altar votiv din augit-andezit ; lipsă partea dreaptă, cea inferioară și partea posterioară. Altarul este profilat sus ; pe plintă

³ CIL., XVI, 163.

⁴ B. Gerov, *Klio*, 37, 1959, p. 196 (= *AnnÉp*, 1962, nr. 264) ; cf. D. Tudor, *OR*³, p. 344.

⁵ Ștampila ACL de la Slăveni (D. Tudor, *SCIV*, 16, 1965, 2, p. 357, nr. 2 ; *AnnÉp*, 1966, nr. 317) nu poate fi atribuită alei *I Claudia nova miscellanea*, cum propun D. Tudor (*op. cit.*, *loc. cit.*) și I. I. Russu (*SCIV*, 23, 1972, 1, p. 66) pentru că această unitate a aparținut provinciei *Dacia*, care nu a cuprins estul Olteniei și sud-estul Transilvaniei, ci alei *I Claudia Gallorum Capitoniana*.

⁶ CIL., XVI, 111.

⁷ Pentru veteranii acestei cohorte : CIL., III, 6 267 ; 12 569 (= I. I. Russu, *SCIV*, 18, 1967, 1, p. 170—171).

se văd, în partea stângă, resturile unei acrotere (fig. 1/3). Dimensiuni : $i = 0,37$ m ; $l = 0,16$ (sus) — $0,18$ m (jos) ; gros. = $0,15 - 0,17$ m.

Din inscripție a mai rămas doar o parte din primele trei rînduri. Literele au fost superficial gravate ; de asemenea, inscripția a avut de suferit o serie de degradări. Înălțimea literelor variază : ele măsoară între $4,8 - 5$ cm.

În r. 1 este gravată mai întii o frunză, apoi două haste verticale ; din capetele celei de-a doua pornesc spre dreapta două liniuțe. Este probabil vorba de ligatura H + E, ceea ce ne determină a atribui dedicația lui Hercule.

În r. 2, suprafața unde era gravată prima literă este distrusă ; eventual s-ar putea distinge hasta și partea de jos a buclei unui D. Urmează literele OM. Din baza hastei lui M pare a porni spre dreapta o liniuță orizontală, sugerînd eventual ligatura M + E. În acest rînd era probabil săpat numele dedicantului.

În r. 3 se văd, tocmai în colțul drept, resturile a trei litere, sigure ultimele două FL, gentiliciul prescurtat al cohortei a II-a Flavia Commagenorum. Hasta literei L depășește în înălțime pe celelalte. În schimb, din numărul de ordine al unității, se mai vede doar o mică parte din capătul de sus al hastei a doua. Probabil că dedicantul era veteran al acestei cohorte⁷.

Inscripția se poate întregi :

HE[rculi sacrum]

[D]OM[esticus? vet(eranus)?]

[coh(ortis) II] FL(aviae) [Commag(enorum)]

[v. 1. p.]

Chiar dacă restituirea propusă pentru r. 1—2 este ipotetică, sigur inscripția este o nouă atestare a cohortei a II-a Flavia Commagenorum la Micia⁸.

3. În cursul săpăturilor din termele de la Micia au fost descoperite, începînd din anul 1967, un mare număr de cărămizi ștampilate, citite la început COH II HIS și atribuite cohortei a II-a Hispanorum⁹. Despre existența unor ștampile ale acestei unități la Micia notează și Mommsen în CIL, III, p. 220 : „*Lateres alii ibidem (Veczeli) reperti esse cohortis II Hispanorum*”. Este posibil să fi fost identice cu ștampilele aflate în săpăturile din terme.

Pe baza acestor ștampile (aflate la Muzeul arheologic din Deva), Octavian Floca¹⁰ a încercat a da și o nouă lectură inscripției de la Micia atestînd refacerea băilor în timpul împăratului Severus Alexander¹¹ : la sugestia lui C. Daicoviciu, propunea a se citi în lacuna inscripției numele cohortei a II-a Hispanorum, în loc de cohors a II-a Flavia Commagenorum, cum se accepta în mod unanim pînă atunci ; lectura aceasta este totuși dificilă, avînd în vedere că unitatea de hispani este atestată de diplome

⁸ Bibliografia privitoare la această unitate : I. I. Russu, ActaMN, 6, 1969, p. 172 ; de adăugat, L. Mărghită, SCIVA, 25, 1974, 1, p. 143—148, și C. C. Petolescu — L. Mărghită, op. cit., p. 253—254, nr. 32—34.

⁹ Oct. Floca, op. cit., p. 113, nota 10 ; Oct. Floca, Ferenczi Ștefan, L. Mărghită, Micia. Grupul de cuptoare pentru ars ceramică, Deva, 1970, p. 9—10.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ C. Daicoviciu, ACMIT, 3, 1931, p. 35, nr. 1.

militare din 158—159¹² și 164¹³ în Dacia Porolissensis, iar mai nou inscripții din timpul lui Caracalla și Gordian al III-lea o arată staționind la Bologa¹⁴.

Într-o notă consacrată acestor ștampile, considerăm că prezența cohorții a II-a Hispanorum la Micia datează numai din epoca lui Hadrian, ulterior unitatea fiind transferată în Dacia Porolissensis¹⁵.

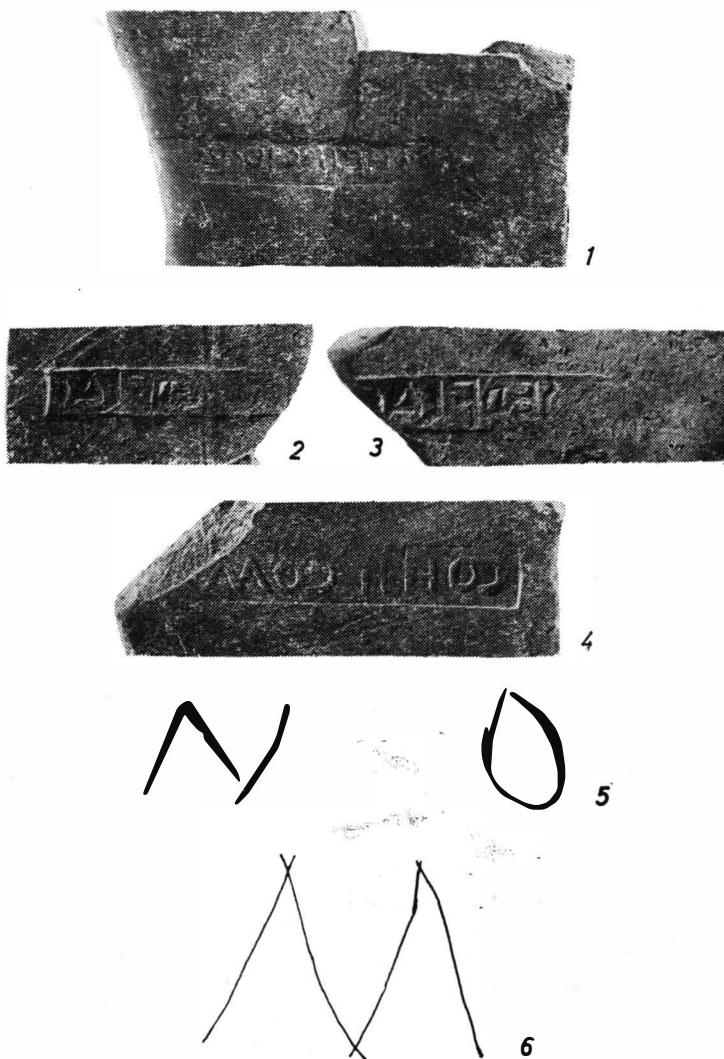

Fig. 2. 1—4 ștampile; 5—6 grafiți.

¹² CIL, XVI, 110.

¹³ CIL, XVI, 185 (Palatovo-Thracia); I. I. Russu, *Materiale*, 2, 1956, p. 703 și urm. (Gilău); G. Forni, *Athenaeum*, N. S., 36, 1958, p. 131 și urm. (Cășei).

¹⁴ N. Gudea, *ActaMN*, 9, 1972, p. 414, nr. 2 și p. 414—415, nr. 4.

¹⁵ *Sargetia*, 9, 1972, p. 43—46 (cf. și *Muzeul național*, 1, 1974, p. 254—255). Cînd am publicat această ștampilă, nu cunoșteam decât fragmente izolate, deoarece nu am avut posibilitatea să văd pe cele întregi din Muzeul arheologic din Deva.

Descoperirea recentă (iulie 1974) a unei cărămizi cu ștampila bine conservată spulberă toate aceste false conjecturi, permițind o lectură clară, total diferită, a enigmaticei epigrafe (fig. 2/1) :

COH(ors) II FL(avia) COMM(agenorum)¹⁶

Imprimarea inversă ; litera O din COH este mai mică decât celelalte¹⁷ ; litera C este clară (acolo unde altădată se vedea imprimat numai minierul ștampilei) ; cei doi M sînt executați cursiv, piciorul hastei ultimului este mult prelungit spre stînga¹⁸. Dimensiunile ștampilei : L = 15,5 cm ; l = 2,5 (la mijloc) — 1,7 cm (la capete).

4. Recent am publicat un fragment de țiglă ștampilată din aceleași therme, aflată la Muzeul arheologic din Deva ; imprimată invers, partea stîngă lipsă¹⁹ :

CO SE FL...

În anul 1974 am descoperit în lotul de țigle și cărămizi aduse din săpăturile anilor 1967—1969²⁰ alte două fragmente de țigle (fig. 2/2—3), care ne permit a restitui astfel ștampila (dimensiuni : 13,2 × 2,6 cm) :

CO(hors) SE(cunda) FLA(via) C(ommagenorum)

Imprimare inversă. Între grupul de litere COSE și FLAC se vede urma minierului obiectului pentru imprimarea ștampilei.

5. Cu aceeași ocazie am mai descoperit alte cîteva fragmente de țigle, cunoscute deja din săpăturile din anul 1971²¹, una purtînd ștampila întregă (fig. 2/4 ; dimensiuni : 14,4 × 2,6 cm) :

COH(ors) II COM(magenorum)

Cunoaștem astfel pînă acum patru tipuri de ștampile ale cohorței a II-a Flavia Commagenorum²².

6. În colecția arheologică aflată la școala generală din Vețel (jud. Hunedoara) se află o cărămidă descoperită la est de castru ; poartă o ștampilă în *tabula ansata*, lipsă un fragment din partea dreaptă :

LEG(io) XIII GE[m(ina)]

ANTONI(us) NIGR(inus)

Litera N în toate trei cazurile este inversată. Ștampila este cunoscută din descoperiri mai vechi de la Apulum²³.

¹⁶ Prof. I. I. Russu și-a exprimat în mai multe rînduri (verbal) îndoiala cu privire la atribuirea acestei ștampile cohorței a II-a Hispanorum ; idem, în *Actes du IXe Congrès international d'études sur les frontières romaines. Mamaia, 6—13 septembre 1972*, București—Viena—Köln, 1974, p. 172, unde propune o lectură identică cu a noastră.

¹⁷ Exemplarele (fragmente) în care toate cele trei litere din COH sînt egale (vezi Muzeul național, I, 1974, p. 254, nr. 35 b) aparțin în realitate tipului COH II FL COM S (bibliografia *ibidem*, p. 253, nr. 33), nu pot fi deci variante ale tipului citit acum COH II FL COMM (vezi *ibidem*, sub nr. 35).

¹⁸ Este explicația corectă pentru acel semn rămas neînțeles cu ocazia publicării ștampilei în Sargetia, 9, 1972, p. 44 și nota 24 ; Muzeul național, I, 1974, p. 255, nota 51.

¹⁹ Muzeul național, I, 1974, p. 254, nr. 34.

²⁰ Păstrate pînă de cîrînd în curtea fostei case a paznicului șantierului, aflată între castru și Mureș ; acum depozitate la Muzeul de istorie al Republicii Socialiste România.

²¹ Muzeul național, I, 1974, p. 253—254, nr. 32 ; fragmentul a este aici redat incorect (răsturnat) ; facem aici rectificarea cuvenită, pe baza fotografiei inedite a ștampilei.

²² La cele trei prezentate aici, adăugăm pe cea cu conținutul COH II FL COM S (Sargetia, 9, 1972, p. 47, nota 25 ; Muzeul național, I, 1974, nr. 33).

²³ CIL, III, 8 065¹¹ ; J. Szilágyi, *Die Besatzungen des Verteidigungssystems von Dazien und ihre Ziegelstempel*, DissPann, II, 21, Budapesta, 1946, p. 49, XI/162 ; I. I. Russu, Apulum, 5, 1965, p. 221, nr. 4.

7. Căramidă rotundă, aflată în piciorul unui hypocaust ; $i = 0,08$ m ; diam. = $0,18$ m (fig. 2/5). Descoperită în 1974. În pasta crudă, înainte de ardere, s-au executat două litere :

NO

8. Buză de vas (chiup) de culoare cenușie, descoperită în 1974 ; $L = 16,2$ cm ; în pasta arsă s-a zgîriat litera M (fig. 2/5).

NOTES ÉPIGRAPHIQUES

(IIIe série : Inscriptions de Micia)

RÉSUMÉ

1. Inscription funéraire (CIL, III, 7871) : VL[*p(ius)* V]ET/TIVS VET(eranus) / EX DECVR(ione) / ALAE (?) CIM... ; notre restitution : D(is) [M(anibus)] / VL[*p(ius)* V]ET/TIVS VET(eranus) / EX DECVR(ione) / ALAE CL[A]u[*diae*]. Il s'agit probablement de la *ala I Claudia nova miscellanea*. Ière moitié du IIe siècle de n. è. (fig. 1/1–2).

2. Autel votif, fragment : HE[*rculi sacrum*]. / [D]OM[*esticus? vet(eranus)?*] / [coh(ortis) II] FL(aviae) [Commag(enorum)] / [v. l. p.] (fig. 1/3).

3. Briques estampillées : COH(ors) II HIS(*panorum*) (ActaMN, 5, 1968, p. 113, nota 10) ou COH(ors) II H(*ispanorum*) (Sargetia, 9, 1972, p. 43–46 ; Muzeul Național, 1, 1974, p. 254–255) – lectures erronées. Lecture correcte : COH(ors) II FL(avia) COMM(agenorum) (fig. 2/1).

4. Tuiles estampillées : CO(hors) SE(cunda) FLA(via) C(om-magenorum) (fig. 2/2–3) (voir aussi, Muzeul Național, 1, 1974, p. 254, n° 34).

5. Tuiles estampillées : COH(ors) II COM(magenorum) (fig. 2/4) (voir aussi, Muzeul Național, 1, 1974, p. 253–254, n° 32).

6. Brique estampillée : LEG(io) XIII GE[m(ina)] / ANTONI(us) NIGR(inus) ; le type est connu à Apulum (J. Szilágyi, *Die Besatzungen des Verteidigungssystems von Dazien und ihre Ziegelstempel*, Budapest, 1946, p. 49 ; I. I. Russu, Apulum, 5, 1965, p. 221, n° 4 ; CIL, III, 8065¹¹).

7. Brique ronde avec deux lettres exécutées dans la pâte de glaise : NO (fig. 2/5).

8. Fragment céramique avec la lettre M exécutée dans la pâte cuite (fig. 2/6).

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. 1–2 inscription funéraire ; 3 autel votif.

Fig. 2. 1–4 estampilles ; 5–6 graphites.